

Spišské právo – Zipser Willkür

Mária Papsonová

1. Úvod

[Vorbemerkung H. Speer: Frau Dr. Papsonová hat sich nicht nur freundlicherweise bereit erklärt, ihre Abhandlung über die Zipser Willkür für eine Online-Publikation zur Verfügung zu stellen, sondern hat auch ihren slowakischen Text abschnittsweise mit Paraphrasierungen in deutscher Sprache als Verständnishilfe versehen.

1. Einleitung: Die in den Archivbeständen der slowakischen Städte aufbewahrten spätmittelalterlichen deutschsprachigen Rechtstexte, die spätestens seit dem 18. Jh. Gegenstand der Forschung sind, werden seit den 1970er Jahre in transliterierten, für linguistische Untersuchungen geeigneten Editionen vorgelegt. Die ersten hat der finnische, an deutschen Universitäten tätige Germanist Ilpo Tapani Piirainen herausgegeben, es folgten weitere, in Zusammenarbeit mit anderen Germanisten bearbeitete Editionen. Um diese wichtigen Zeugnisse auch dem slowakischen Interessenten zugänglich zu machen, werden sie seit der Jahrtausendwende übersetzt. Zu Zwecken der Verifizierung der inhaltlichen Interpretation werden der Originaltext und dessen Übersetzung parallel abgedruckt. Im folgenden Text geht es um die Übersetzung einer der überlieferten Hss. der sogenannten Zipser Willkür, die Jahrhunderte die Grundlage einer besonderen politisch- wirtschaftlichen Einheit der abgeschlossenen Kommunität der „Zipser Sachsen“ darstellte.]

K najzaujímavejším písomným pamiatkam v nemeckom jazyku, ktoré uchovávajú archívy našich miest, nesporne patria právne zbierky neskorého stredoveku, ktoré sú najneskôr od 18. storočia predmetom záujmu bádateľov. Nimi pripravené, v prvom rade potrebám historikov vyhovujúce a dnes už ťažko prístupné edície sú však len s výhradami použiteľné aj pre filologické výskumy. Aj v súvislosti s rastúcim záujmom o vývin nemeckého jazyka mimo centrálnych oblastí sa preto od 70tych rokov minulého storočia náročnej prípravy transliterovaných odpisov právnych kódexov, ktoré vznikli na území dnešného Slovenska, ujal fínsky germanista Ilpo Tapani Piirainen, pôsobiaci na nemeckých univerzitách v Münsteri a Bochume. Ako prvú sprístupnil odbornej verejnosti rozsiahlu, v roku 1378 zostavenú kompiláciu nemeckého práva v Žilinskej knihe,¹ ktorej podstatnú časť tamojší pisári takmer o sto rokov neskôr (1473) preložili do domáceho jazyka.² Nasledovali všetky dodnes zachované rukopisy mestského a banského práva Banskej Štiavnice a Kremnice³ a v spolupráci s autorkou tejto kapitoly vznikla dvojzväzková

---

¹ PIIRAINEN, ILPO TAPANI: *Das Stadtrechtsbuch von Sillein*. Einleitung, Edition und Glossar. Berlin/New York 1972, 226 s.

² KUCHAR, RUDOLF: *Žilinská právna kniha*. Preklad Magdeburgského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov. Bratislava 2009, 208 s.

³ PIIRAINEN, ILPO TAPANI: *Das Iglauer Bergrecht nach einer Handschrift aus Schemnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg 1980, 114 s.; IBID.: *Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg 1983, 218 s.; IBID.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Oulu 1986, 350 s.

edícia trinástich odpisov spišského práva z 15. až 18. storočia s ich podrobnou lingvistickou analýzou.⁴ So svojim žiakom a kolegom Jörgom Meierom pripravil I. T. Piirainen do tlače rukopis tzv. Švábskeho zrkadla (*Schwabenspiegel*),⁵ uložený v Archíve mesta Košice, v roku 2001 vyšla v Levoči edícia ďalších dvoch, dodatočne objavených odpisov spišského práva z 18. storočia a 2003 kompletný odpis obsahovo nanajvýš zaujímavej právnej knihy jedenástich spišských miest, do ktorej bol v roku 1552 zapísaný aj tu prezentovaný a preložený odpis autonómnej právnej zbierky spišských Nemcov.⁶

Primárnym cieľom lingvistickej analýzy písomných prameňov neskorého stredoveku je exaktný popis vývinu hlások a foriem sledovaného vývinového obdobia nemčiny (raná nová nemčina – Frühneuhochdeutsch, 1350-1650), ktorý o. i. umožňuje konštatovať prevládajúce vplyvy centrálnych (stredonemeckých a bavorsko-rakúskych) oblastí a tendencie vývinu nemeckého jazyka mimo jeho centrálného územia. Predpokladom takejto analýzy je nielen pochopenie významu popisovaných foriem (slov), ale i obsahu skúmaného textu, ktorého interpretácii sa však v lingvisticky orientovaných výskumoch možno venovať len okrajovo. Aj keď súčasťou tu uvedených edícií právnych prameňov sú okrem nevyhnutných sprievodných textov a jazykovej analýzy aj glosáre, zamerané v prvom rade na vysvetlenie významu zastaraných, v súčasnej nemčine často už neexistujúcich, resp. v inom význame používaných (najmä odborných) výrazov, ukazuje sa, že obsahová interpretácia historického textu a jeho preklad do súčasného jazyka stavia neraz aj filológa, ktorého materinským jazykom je nemčina, pred mnohé otázky. S o to väčšími problémami musí rátať ten, kto sa podujme preložiť storočia starú nemeckú predlohu do niektorého z iných moderných jazykov a takto sprístupniť v nej obsiahnuté, doteraz často neznáme informácie záujemcom viacerých vedných oblastí i širokej verejnosti.

Z hore menovaných právnych pamiatok boli zásluhou riaditeľa banskoštiavnického archívu Mikuláša Čelka a Banskej agentúry v Košiciach do slovenčiny ako prvé preložené a v reprezentatívnej publikácii s farebnými fotokópiami originálov a ich odpismi vydané mestské a banské právo Banskej Štiavnice a Kremnice. Skvostne vyhotovený banskoštiavnický kódex z roku 1572 na vydanie pripravil a preložil historik Jozef Vozár,⁷ prekladateľkou rukopisu kremnického práva, zapísaného na viacerých miestach mestskej knihy Kremnice (1504, 1512,

⁴ PIIRAINEN, ILPO TAPANI und PAPSONOVÁ, MÁRIA: *Das Recht der Spiš/Zips*. Texte und Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. 2 Bde. Oulu 1992, 670 s.; PIIRAINEN, ILPO TAPANI: *Nachträge zum Zipser Recht*. Levoča 2001, 159 s.

⁵ MEIER, JÖRG und PIIRAINEN, ILPO TAPANI: *Der Schwabenspiegel aus Kaschau*. Berlin 2000, 326 s.

⁶ PIIRAINEN, ILPO TAPANI: *Nachträge zum Zipser Recht*. Levoča 2001, 159 s.; IBID.: *Das Rechtsbuch der XI Zipser Städte*. Rechtliches, Medizinisches und Sprachliches aus einer frühneuhochdeutschen Handschrift aus der Slowakei. Levoča 2003, 277 s. Ďalšie práce tohto nedávno zosnulého, slovenskej odbornej verejnosti dobre známeho germanistu p. www.germanistenverzeichnis.de.

⁷ ČELKO, MIKULÁŠ (vyd.): *Kodex des Stadt- und Bergrechtes von Schemnitz – Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Na vydanie pripravil a preložil JOZEF VOZÁR. Košice 2002, 71 s.

1530, 1537), je autorka tejto štúdie.⁸ Keďže ťažiskom mojich lingvisticky orientovaných výskumov boli najmä texty spišského práva, tzv. *Zipser Willkür (ZW)*, a *Žilinskej knihy (ŽK)*, nasledovalo – po podrobnom lexikograficko-lexikálnom spracovaní jazyka nemeckej predlohy (1378) a jej dobového prekladu do domáceho jazyka (1473)⁹ – pretlmočenie rozsiahleho nemeckého právneho textu v ŽK, pre ktorý sa v odbornej literatúre zaužíval názov Magdeburské právo, do súčasnej slovenčiny.¹⁰

Keď ma vydavatelia tejto knihy oslovili s tým, že pripravujú publikáciu s pracovným názvom „Ludské práva a slobody na Spiši v minulosti“, bolo zrejmé, že by v nej nemal chýbať príspevok o právnej zbierke tohto historického regiónu, ktorá bola po stáročia základom zvláštnej politicko-hospodárskej jednoty uzavretej komunity spišských Nemcov a že je to zároveň príležitosť na sprístupnenie jej dlho zamýšľaného prekladu.

Ako pri každom preklade historického prameňa z obdobia neskorého stredoveku,¹¹ aj tentoraz si uvedomujem veľkú zodpovednosť, ktorú na seba beriem svojím zámerom dať odbornej verejnosti k dispozícii text stáročia tradovaného spišského práva v slovenčine. Doterajšie skúsenosti totiž ukazujú, že každý ďalší text je zároveň novou výzvou a že jeho zastaraný, komplikovaný jazyk prekladateľa zakaždým stavia pred nové problémy. K pretlmočeniu právneho textu som pristupovala s maximálnym rešpektom, napriek tomu si uvedomujem, že mnou zvolený spôsob prekladu niektorých článkov nemusí byť jediný možný a konečný. Na jeho verifikáciu a prípadné spresnenia, korektúry a pod. má preto odborníkom poslúžiť paralelne uverejnený text nemeckej predlohy.

Nasledujúce sprievodné texty krátko objasňujú základné pojmy a právno-historické pozadie vzniku spišského práva,¹² predstavujú zachované rukopisy a podrobnejšie sa zaoberajú ich jazykom, najmä tou vrstvou lexiky, ktorú možno označiť pojmom „právne slová“.

2. Nemecké právo

[2. Deutsches Recht: Seine symbolische Bedeutung hat der Begriff vor allem in den außerhalb des geschlossenen deutschen Mutterlandes von der Ostsiedlung erreichten Gebieten bekommen und bis ins 18. Jh. beibehalten. Die persönliche Freiheit, das Erbzinsrecht und die privilegierte Stellung der

⁸ ČELKO, MIKULÁŠ (vyd.): *Das Stadt- und Bergrecht von Kremnitz – Mestské a banské právo Kremnice*. Preklad historických prameňov a sprievodného textu MÁRIA PAPONOVÁ. Košice 2004, 141 s.

⁹ PAPONOVÁ, MÁRIA: *Das Magdeburger Recht und das Silleiner Rechtsbuch*. Wörterbuch zur deutschsprachigen Vorlage des Landrechts (1378) und zu ihrer Übersetzung (1473). Frankfurt am Main 2003, 767 s.

¹⁰ PAPONOVÁ, MÁRIA: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava 2014, 301 s.

¹¹ Ďalšie tituly p. www.germanistenverzeichnis.de.

¹² Vyčerpávajúce informácie a odkazy k nemeckej kolonizácii na Spiši, jednotlivým správnym celkom a komplikovanému vývoju verejnej správy p. štúdiu prof. CHALUPECKÉHO v tejto publikácii.

deutschen Siedler in der neuen Heimat wurden zur Voraussetzung für eine Reihe von weiteren Vergünstigungen.]

2.1. Pojem ‚nemecké právo‘ – *jus Teutonicum* v jeho pôvodnom význame nemožno stotožňovať so žiadnym konkrétnym, v písanej podobe existujúcim súborom noriem, zákazov, nariadení etc. Svoj symbolický význam nadobudol najmä v oblastiach mimo materského územia, zasiahnutých nemeckou kolonizáciou, kde si ho uchoval od polovice 12. až do 18. storočia. *Jus Teutonicum* znamená predovšetkým právo klčovať lesy a zakladať nové osady, spojené s právom na slobodnú dedičnú držbu a nájom pôdy (Erbzinsrecht), čím sa nemeckí kolonisti výrazne odlišujú od pôvodne usadeného domáceho obyvateľstva. Osobná sloboda, slobodné vlastníctvo a privilegované postavenie v „štáte“ boli predpokladom celého súboru ďalších výsad, vďaka ktorým sa ‚nemecké právo‘ stalo osobitným právnym poriadkom mimoriadneho významu a dosahu. Bolo totiž nielen výhodnejšie ako právne normy, ktorými sa kolonisti riadili vo svojej materskej krajine, ale aj oveľa lepšie než zvykové právo, s ktorým sa stretli v novo osídlených oblastiach. Jeho výhody však časom mohlo užívať i pôvodné obyvateľstvo, takže konštatovanie o platnosti nemeckého práva v istej lokalite alebo v určitom regióne v žiadnom prípade nie je dôkazom nemeckého pôvodu všetkých obyvateľov, ktorí sa ním riadili.¹³

Základom privilegovaného postavenia nemeckých osadníkov bolo nezávislé súdnictvo, založené na prinesenom práve. To sa zároveň stalo i centrálnym faktorom výstavby a organizačnej štruktúry celej vtedajšej spoločnosti. V dôsledku intenzívneho osídľovania sa už existujúce trhové osady pod hradmi a na dôležitých obchodných cestách, ako aj banícke usadlosti v regiónoch s bohatými zásobami rúd menili na prosperujúce mestá, ktoré sa významnou mierou podieľali na politickom, hospodárskom a kultúrnom rozmachu krajiny. V rýchle sa vzťahujúcich mestách vznikla nová sociálna vrstva slobodných mešťanov, zároveň s ňou na vidieku vrstva slobodných sedliakov, ktorá výrazne prispela k nebývalému pozdvihnutiu poľnohospodárstva a chovu dobytky.

[2.2 Die wichtigsten Rechtsbücher, ihre Entstehung und Gliederung und die von ihnen abgeleiteten Rechtssammlungen.]

2.2. V prvej polovici 13. storočia sa v súvislosti so všeobecnou, z Itálie (Bologna) vychádzajúcou tendenciou spísomňovania práva objavuje aj prvá, v jednom z idómov nemčiny (Niederdeutsch – dolná nemčina) spísaná zbierka noriem a ustanovení, tradovaných dovedy len ústnym podaním. V rokoch 1220 až 1235 ju spísal anhaltský rytier Eike von Repgow (dnes Repichau v spolkovej krajine Sasko-Anhaltsko) a nazval ju *Sachsenspiegel* – Saské zrkadlo.¹⁴

¹³ KROESCHELL, KARL: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Bd. 1 (bis 1250), Bd. 2 (1250-1650). Opladen 101992, s. 152n.

¹⁴ Pod názvom lat. *speculum*, nem. Spiegel vznikol v stredoveku celý rad diel s prevažne teologicko-morálnym obsahom, ktorých cieľom bolo nielen odrážať (zrkadliť) skutočnosť, ale aj prinášať návody a vychovávať.

V priebehu nasledujúcich dvoch storočí sa jeho text ďalej menil a vyvíjal, od začiatku 15. storočia sa delí na krajinské a lénne právo (Landrecht und Lehnrecht).

Táto severonemecká kodifikácia už čoskoro po svojom vzniku nadobudla „modelový charakter“ a na jej základe vzniklo na juhu *Nemecké zrkadlo (Deutschenspiegel)* i *Cisárske krajinské a lénne právo (Kaiserliches Land- und Lehnrecht)*, pre ktoré sa od 17. storočia zaužíval názov *Švábske zrkadlo (Schwabenspiegel)*. Od krajinského práva týchto „zrkadiel“ sa odvíjajú mestské práva, predovšetkým *Saské vikbildné právo (Sächsisches Weichbildrecht)*, resp. *Magdeburské právo (Magdeburger Recht)*, ďalej rôzne právne zbierky, ktoré vznikali z iniciatívy samotnej pospolitosti toho-ktorého mesta alebo regiónu (*Willküren a Handfesten*), ako aj súbory právnych noriem, ktorými sa riadili feudálne panstvá a dediny (*Schulzenrechte a Weistümer*).¹⁵

Saské zrkadlo sa prekladalo do ďalších nemeckých idiómov (najmä do strednej nemčiny, Mitteldeutsch), do latinčiny, holandčiny i do slovanských jazykov (poľština, čeština, ruština, ukrajinčina) a v úzkej symbióze s *Magdeburským právom*¹⁶ sa ako nemecké (deutsches Recht, *jus Teutonicum*), resp. saské právo (Sachsenrecht, *jus Saxonum*) dostalo i do Uhorska a na územie dnešného Slovenska. Aj to je nesporne jeden z dôvodov, prečo sa nemeckí kolonisti, pochádzajúci z rôznych oblastí materskej krajiny, v najstarších (najmä latinských) prameňoch uhorskej proveniencie nazývajú Sasmi (*Saxones*).

3. Spišské právo – Zipser Willkür

[3. Die Zipser Willkür als partikuläres, autonomes Recht der Oberzipser Kommunität, das in den Grundlagen aus Deutschland stammt, wurde unter den neuen Lebensverhältnissen stark modifiziert und den örtlichen Verhältnissen angepasst. Sie ist in mindestens 15 vollständigen, meist in der Zips angefertigten Abschriften überliefert (s. Tabelle).]

3.1. Ako *Saxones de Scepus* sú doložení i kolonisti najznámejšieho na území dnešného Slovenska osídleného regiónu, pre ktorý sa v nemeckej odbornej literatúre zaužívalo pomenovanie Oberzips – horný Spiš.¹⁷ Zvláštne postavenie ich komunity, ktorá od stredoveku až do polovice 19. storočia zohrávala významnú úlohu v rámci celej krajiny, sa odvíja od privilégií Štefana V. (1271), rozšírených Karolom Róbertom (1317) a opakovane potvrdzovaných ďalšími uhorskými panovníkmi. Na rozdiel od ostatných, novo vznikajúcim mestám jednotlivo udeľovaných výsad, dostali kolonisti na hornom Spiši spoločné, pre celý región a všetkých

¹⁵ SCHMIDT-WIEGAND, RUTH: Deutsche Sprachgeschichte und Rechtsgeschichte bis zum Ende des Mittelalters. In: *HSK-Sprachgeschichte*. Bd. 1. Berlin/New York 1998, s. 72-87.

¹⁶ Viac k autorovi a genéze Saského zrkadla, vzniku Magdeburského práva, vzťahu oboch právnych kódexov a recepcii (učeného) rímskeho práva p. PAPONOVÁ 2014, kap. 2, s. 13-29 a tam uvedená literatúra.

¹⁷ Región, identický so stredným Spišom v štúdií prof. CHALUPECKÉHO. Pre údolie rieky Hnilec, ktorého centrom a kolonizačným východiskom bola Gelnica, sa v nemeckej odbornej literatúre používa názov Unterzips (= dolný Spiš), resp. Zipser Gründe, odtiaľ aj pomenovanie jeho obyvateľov die Gründler, do spiško-slovenských nárečí adaptované ako „Grindleri“. Vo svojom texte sa pridžzam slovenských ekvivalentov zaužívaných nemeckých názvov.

záväzné privilégia,¹⁸ z ktorých jednoznačne vyplýva, že ich saská provincia bola od počiatku samostatná a mala vlastné správne sídlo v Levoči. Takáto forma osídlenia, v ktorej sa stierajú rozdiely medzi mestom a vidiekom, takže obyvatelia novozaložených miest a slobodní sedliaci majú rovnocenné postavenie, bola rozšírená najmä v Sliezske a susedných regiónoch, pričom na výhodnejšie právo novousadlíkov postupne prechádzalo i pôvodné slovanské obyvateľstvo.¹⁹

Aj spišské právo teda pochádza z Nemecka, v uzavretej komunite kolonistov horného Spiša, medzi ktorými spočiatku neexistovali väčšie stavovské rozdiely, sa však výrazne modifikovalo a prispôbovalo miestnym pomerom. Zatiaľ čo prosperujúce mestá, ktorých patriciát tvorili prevažne Nemci, preberali väčšinou už hotové, z centrálného územia pochádzajúce právne zbierky (Košice) či kompilácie viacerých prameňov (Žilina), vytvorili si tunajší kolonisti svoju vlastnú, partikulárnu právnu zbierku, v ktorej sa odráža ich zvláštne spoločensko-právne postavenie i nové životné a majetkové pomery.

Jej existenciu môžeme predpokladať už v roku 1370, pričom pôvodná nezachovaná verzia bola pravdepodobne spísaná v latinčine.²⁰ Za túto teóriu hovorí latinský úvod najstaršieho spiškosobotského fragmentu z polovice 15. storočia i viacerých mladších odpisov. Zakaždým sa tu uvádza rok 1370²¹ a zároveň explicitne poukazuje na skutočnosť, že v zbierke fixované zákony sa tradujú „od počiatkov založenia provincie“ (p. úvod edície a prekladu). Odkazy na dávno zaužívané právne obyčaje však nájdeme i v jednotlivých kapitolách (článkoch, paragrafoch) samotného právneho textu, ktorý sa dodnes zachoval v početných odpisoch.

Najdôležitejšie údaje o čase a mieste ich vzniku (resp. uloženia), pisároch a v edícii používané skratky uvádzam v nasledovnom prehľade.

č.	miesto vzniku/uloženia	čas	skratka	pisár
[Nr. Entstehungs/Aufbewahrungsort		Zeit	Abkürzung	Schreiber]

¹⁸ Podrobnejšie k obsahu privilégií p. v štúdiu I. CHALUPECKÉHO kapitulu Spoločenstvá spišských Sasov.

¹⁹ V nemeckej odbornej literatúre sa v tejto súvislosti hovorí o „Stadt-Land-Siedlung“, p. KROESCHEL, c. d., s. 211 a n.

²⁰ Aj v písomnostiach komunity sa relatívne dlho používala oficiálna latinčina, prvá nemecky písaná listina je z roku 1385, odkedy sa nemčina stáva prevládajúcim jazykom spisomňovania. P. MARSINA, RICHARD (Vyd.): *Spišské mestá v stredoveku*. Košice 1974, s. 8. Podľa vlastných slov (v dvojveršiach rýmovaný predslov Saského zrkadla) spísal aj Eike von Reggow dovedy len ústnym podaním tradované zvykové právo svojho kmeňa najskôr v stredovekom jazyku učencov. Až následne ich na podnet svojho lénneho pána preložil do nemčiny, akou sa v prvej polovici 13. storočia hovorilo a písalo v oblasti jeho pôsobenia. P. LÜCK, HEINER: *Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches*. Dössel (Saalkreis) 2005, s. 17.

²¹ Je zaujímavé, že od tohto roku sa odvádza aj existencia rozsiahlej právnej kompilácie v ŽK. Z roku 1370 totiž pochádza nariadenie kráľa Ľudovíta I., podľa ktorého sa Žilina mala vzdať svojich právnych vzťahov k doterajšiemu materskému mestu Tešín a slobodne sa rozhodnúť pre právo niektorého z uhorských miest, porovn. MARSINA, RICHARD: *Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381*. In: MARSINA, RICHARD (Vyd.): *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Martin, 13-40 (27n.). Možno teda predpokladať, že nariadenie Ľudovíta I. sa netýkalo len Žiliny, ale aj ostatných miest a regiónov vtedajšieho (horného) Uhorska a že bolo zároveň podnetom na spísanie používaných právnych noriem a ustanovení.

1.	Spišská Sobota	pol. 15. st.	1(SS)	neznámy
2.	Spišská Nová Ves	zač. 16. st.	2(SNV)	Thomas von Schlagendorf
3.	Levoča	okolo 1511	3(L 1511)	neznámy
4.	Banská Bystrica (napísaný v Levoči)	1538	4(BB)	Georg Albert
5.	Spišské Podhradie	1540	5(SP)	Stephanus Tschay
6.	Prešov (napísaný v Levoči)	1545	6(P)	Heinrich Genersich
7.	Levoča	1552	7(L1552)	Melchior Genersich
8.	Budapešť (napísaný v Levoči)	okolo 1550	8(B)	neznámy
9.	Ľubica	17. st.	9(L)	neznámy
10.	Stráže pod Tatrami	1659	10(S)	(Caspar Hain Cassoviensis)
11.	Gelnica	1666	11(G)	neznámy
12.	Levoča	1777	12(L1777)	neznámy
13.	Rožňava (napísaný v Dobšinej)	18. st.	13(R)	neznámy
14.	Levoča	18. st.	14 (L14)	neznámy
15.	Kežmarok	1779	15 (K)	Georgium Carolum Borz

V staršej odbornej literatúre sa nájdu odkazy aj na ďalšie, medzitým však stratené, resp. dodnes nezachované odpisy právnej zbierky,²² ktorá poživala takú autoritu, že ju v roku 1347 prevzali i šarišské mestá Prešov, Sabinov a Veľký Šariš.²³ Za dôkaz jej autority, resp. poukaz na jej starobylosť možno pravdepodobne považovať aj skutočnosť, že sa jej text v nezmenenej podobe (viac k tomu p. 4.2.) až do 18. storočia, teda aj v časoch existencie kníhtlače, opakovane prepisoval ručne.²⁴

Ako vidieť z uvedeného prehľadu, všetky dnes známe a vo forme moderných edícií sprístupnené rukopisy vznikli na (hornom alebo dolnom) Spiši a s výnimkou štyroch kódexov sú uložené v tamojších archívoch. Najviac ich bolo vyhotovených v Levoči, vtedajšom správnom centre provincie. Len vo výnimočných prípadoch ide o samostatné kódexy – právna zbierka, ktorá má

²² Podrobné údaje k jednotlivým, v prehľade uvedeným rukopisom (pisár, miesto uloženia, materiál, písmo), ako aj informácie o odpisoch, ktoré sa dnes považujú za stratené, p. PIIRAINEN 2003, s. 26-40.

²³ LEHOTSKÁ, DARINA: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica 10*. Bratislava, s. 65-114 (90).

²⁴ V prvej polovici 17. storočia v Levoči založená Brewerova (t. j. Breuerova) tlačiareň patrila k najproduktívnejším a najznámejším producentom tlačeného slova.

len zriedka čosi vyše 100 kapitol,²⁵ sa prepisovala do rôznych mestských a právnych kníh, kníh prísah a protokolov.

3.2. Nemeckí kolonisti, ktorým bola pôvodne určená, sa v najstaršom zachovanom rukopise – fragmente zo Spišskej Soboty – ešte nazývajú *Saxen*, kým vo všetkých neskorších odpisoch už vystupujú ako *Zipser* (*Czypser*, *Czypszzer*, *Cziepszerr*, *Ziepser*, *Zipßer*). Toto pomenovanie, ktoré sa však očividne vzťahuje nie na všetkých obyvateľov Spiša, ale v prvom rade na tých, ktorí sa týmto právom riadia, teda na uzavretú komunitu kolonistov na hornom Spiši, nájdeme hneď v 1. kapitole (paragrafe, článku) právnej kodifikácie, z ktorej vyplýva ich výnimočné spoločensko-právne postavenie a v ktorej je zakotvená najdôležitejšia výsada listiny Štefana V. z 24. novembra 1271 – podľa nej si spišskí Sasi môžu voliť svojho sudcu, „grófa“ (*Comes terrae Saxonum de Scepus*), ktorý ich má súdiť podľa vlastného, nemeckého práva.²⁶

V rámci vtedajšieho Uhorska je toto privilegované právne postavenie porovnateľné len s postavením sedmohradských Sasov, ktorým bola privilégium z roku 1224 (tzv. *Andreanum*) takisto udelená výsada riadiť sa vlastným právom. Svojho grófa so sídlom v Sibiu/Hermannstadt si však nevolili sami, ale bol menovaný panovníkom.²⁷ Titul *comes* pochádza ešte z rímskych čias a prevzali ho i do Franskej a Karolínskej ríše. V jednom z najdôležitejších kapitulárií Karla Veľkého z roku 785 – *Capitulatio de partibus Saxoniae* – sa hovorí o právomoci grófov udeľovať kráľovské pokuty (pri riešení sporov bojom a za ťažšie prečiny 60 šilingov, za ľahšie prečiny 12 šilingov). Popri biskupovi bol gróf jediným zástupcom svetskej moci, ktorý mohol z poverenia kráľa súdiť a vydávať listiny.²⁸

Zbierku právnych noriem a ustanovení, dnes známu najmä pod názvom *Zipser Willkür*, nazývajú stredovekí skriptori *lantpuch* 1(SS), *Dy Lant Recht* 2(SNV), *Rechtbüchlein* 4(BB), *Das Landrecht der XXIII Stetth ym czypser Landt* 5(SP), *Rechtbüchle Leuthschau* 6(P), v rukopisoch 9(L) a 10(S) nasleduje po latinskom úvode nadpis *Gemein Landt Recht der Ziepser von den Uhersten Inwohnern des Landes bewilliget vnd durch Kayserliche vnd Königl(iche) macht bestätigt vnd bekräftiget* (cit. podľa 10(S)), ostatné kópie začínajú latinským úvodom bez akéhokoľvek titulu. Prvá časť zložených slov (kompozít) *Landbuch* a *Landrecht* aj tu – tak ako v prípade pomenovania *Zipser* – neoznačuje celú ‚krajinu‘ či dokonca ‚štátny útvar‘, ale v zúženom význame len oblasť pôsobnosti právnej zbierky. To isté potom platí i pre názov *Zips*,

²⁵ V ŽK obsahuje časť, označená ako krajinové právo (*Landrecht*), 406 a časť pod názvom lénne právo (*Lehnrecht*) 53 rôzne dlhých článkov, porovn. PAPONOVÁ 2004, kap. 3.

²⁶ Samotnú voľbu zaujímavo líči článok 56, podrobnejšie informácie o jej priebehu aj v príspevku I. CHALUPECKÉHO.

²⁷ Viac k tomu porovn. *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen*. Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583. München 1973, s. VIIIn.

²⁸ P. KROESCHELL, c. d. Bd. 1, s. 85.

ktorý sa častejšie objavuje v jednotlivých článkoch ZW,²⁹ či pre zložené slová a spojenia ako Zipser Land, Landesbuße, Landmann, Pl. Landleute.

Ako synonymum pomenovania Landrecht je kompozitum Willkür po prvý raz doložené na konci článku 97 (*stadt Willkühr*), v nadpise registra (*will k&r*) a nadpise 21 dodatkov (*wölkh&r*) odpisu 7(L1552), ktorý levočský pisár Melchior Genersich zapísal do knihy, dodatočne nazvanej *Rechtsbuch der XI Zipser Städte*.³⁰ Ako už bolo povedané (porovn. 2.2.), v materskej krajine kolonistov nesú tento názov najmä právne texty miest, ktorých iniciátorom bola samotná pospolitosť, platnosť takto nazývaného mestského práva bola teda územne ohraničená.

Slovo Willkür, zložené z tvaru modálneho slovesa wollen ‚chcieť‘ a podstatného mena die Kür ‚voľba‘ (odvodené od tvaru slovesa kiesen ‚voliť‘), znamená v jazyku stredovekého práva (na rozdiel od súčasnej nemčiny³¹) ‚právo podľa vlastnej voľby‘, ‚právo prijaté s dobrovoľným súhlasom všetkých zúčastnených‘.³² Takto vysvetľuje jeho význam aj dobová glosa v odpise *Saského zrkadla*, uchovávanom v levočskom archíve: *Es heiset eine Willkühr, darum eine Willkühr, das sie allein sie bindet, welche sie wollen. (Volá sa to Willkür, preto Willkür, že zaväzuje len tých, čo ju chcú.)*. Ako ešte uvidíme (p. dole 5.2.), na túto skutočnosť sa opakovane poukazuje aj pri konkrétnych ustanoveniach právnej zbierky.

4. K jazyku spišského práva

[4. 1 Zur Sprache des Zipser Rechts: Mit einer deutlichen Tendenz zur Befreiung vom Formalismus des mittelalterlichen Rechtsprozesses, im Unterschied zum Sachsenspiegel bzw. der im Silleiner Rechtsbuch niedergeschriebenen Kompilation des sächsischen Rechts mit ihrem hohen Anteil an Rechtswörtern, phraseologischen Verbindungen, Formeln und mit reicher Metaphorik ist die Sprache der Zipser Willkür vom Anfang an auf Verständlichkeit ausgerichtet.]

4.1. V porovnaní s touto najvýznamnejšou právnou knihou stredoveku i so žilinskou kompiláciou z roku 1378, ktorá vznikla na báze viacerých, ešte starších predlôh, pričom mnohé články sú identické s článkami krajinského práva *Saského zrkadla*,³³ zaznamenávame v autonómnej právnej zbierke spišských Nemcov výraznú snahu o oslobodenie sa od formalizmu stredovekého súdneho procesu. Na rozdiel od žilinského kódexu s jeho archaickým jazykom,

²⁹ Pravdepodobne pod vplyvom okolitého jazykového areálu sú toponymá Zips (v nemčine ženský rod) a Leutschau (miestne názvy sú v nemčine stredného rodu a používajú sa bez člena) až do 18. st. doložené v tom istom gramatickom rode ako v slovenčine, porovn. *der Czipsz* § 1, *in dem Czipsz* § 82; *in der Lewtsch* § 56, *in die Lewtschaw* § 83.

³⁰ Viac k jej obsahu, samotnému odpisu a doterajším edíciám ZW p. PIIRAINEN 2003, s. 19-38.

³¹ 1. zlovôľa, zvoľa, násilie; 2. ľubovôľa, svojvôľa

³² Porovn. LEXER, MATTHIAS: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Bd. III. Stuttgart 1992.

³³ Viac k tomu p. PAPONOVÁ 2014, kap. 3.

ktorý sa vyznačuje vysokým podielom právnych slov,³⁴ množstvom frazeologických spojení a ustálených formúl s bohatou metaforikou, polysémiou (mnohoznačnosťou) a synonymiou (rovnoznačnosťou), je jazyk ZW svedectvom toho, že bol od samého počiatku zameraný skôr na jednoduchosť a všeobecnú zrozumiteľnosť. Keďže právno-historickými a sociolingvistickými predpokladmi pre preberanie nemeckého práva na území dnešného Slovenska, popisom i porovnaním jazyka oboch právnych zbierok som sa podrobne zaoberala v početných štúdiách³⁵ i v monografiách (2003, kap. 6; 2014, kap. 3.3.), obmedzím sa tu len na niekoľko príkladov.

V textoch spišského práva by sme napr. márne hľadali z dolnej nemčiny pochádzajúce strhn. kompozitum *wîcbilde* (Weichbild, k tomu Weichbildrecht, Weichbildchronik) s dlho diskutovaným významom, ktoré sa na kolonizovaných územiach východne od Labe stalo pevným právnym pojmom³⁶ a ktoré v ŽK nájdeme v niekoľkých, viac alebo menej synonymných významoch (‘právny okruh’, ‘územie mesta, kataster’, ‘oblasť pôsobnosti práva’). V porovnateľných kontextoch ZW stojí popri pomenovaní *recht* slovo *hattert*, prevzaté z jazyka pôvodného obyvateľstva, alebo sa oblasť pôsobnosti práva vyjadruje opisom ako *yn den fyr vnd czwenczig steten; in disem lande; in steten adir mergten adir in dorffern*.

Slovo *recht*, ktoré môže v stredoveku označovať konkrétny právny výrok, samostatné ustanovenie, ale aj celý súhrn zákonov (právnu knihu) či ústne tradované zvykové právo,³⁷ je v našom texte ostatne doložené aj vo viacerých ďalších významoch, o. i. ako pomenovanie súdnej stolice, resp. samotného súdneho zasadania.

Aj názory na pôvod substantíva *hatter(t)* sa veľmi rozchádzajú – považuje sa tak za autochtónne (pôvodné) slovenské (*chotár*), ako aj za maďarské slovo (*határ*), iní autori predpokladajú germánske (nemecké) prevzatie. Keďže ho v tom istom význame možno doložiť aj na Morave, v srbochorvátčine, chorvátčine, slovinčine, ukrajinčine i v celom Sedmohradsku,³⁸ historicky i lingvisticky sa ako najviac akceptovateľné javí vysvetlenie, podľa ktorého ide o prevzatie zo

³⁴ Bohato zastúpená odborná literatúra k staršiemu nemeckému právu sa zámerne vyhýba spojeniam ako „právna terminológia“, „právny termín“ a opatrne pracuje s pojmom *Rechtswort*, Pl. *Rechtswörter*, teda „právne slovo/slová“. Viac k tomu a jazykovým špecifikám staršieho nemeckého práva p. DRW I: IXn.; KÖBLER, GERHARD: *Deutsche Sprachgeschichte und Rechtsgeschichte*. In: *HSK-Sprachgeschichte*, Bd. I. Berlin/New York 1984, s. 56-70 (57).

³⁵ Porovn. napr. PAPSONOVÁ, MÁRIA: *Zum Wortschatz deutschsprachiger Rechtsquellen aus dem Gebiet der Slowakei*. In: MATTHEIER, KLAUS J. / NITTA, HARUO / ONO, MITSUYO (Hrsg.): *Gesellschaft, Kommunikation und Sprache Deutschlands in der frühen Neuzeit*. München 1997, s. 225- 241; IBID.: *Zu einigen rechtshistorischen und soziolinguistischen Voraussetzungen für die Übernahme des deutschen Rechts auf dem Gebiet der Slowakei*. In: SISÁK, LADISLAV (Vyd.): *Deutsche Sprache, Literatur und Kultur aus auslandsgermanistischer Sicht*. Prešov 2001, s. 31-49; IBID.: *Zur Entwicklung des Wortschatzes in spätmittelalterlichen Rechtsquellen der Slowakei. Ein Beitrag zur Rezeption des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Ostmitteleuropa*. In: *Blick in die Wissenschaft* (=Forschungsmagazin der Universität Regensburg), Regensburg, Heft 17/14. Jahrgang 2005, s. 32-41.

³⁶ KROESCHELL, KARL: *Weichbild. Untersuchungen zur Struktur und Entstehung der mittelalterlichen Stadtgemeinde in Westfalen*. Köln/Graz 1960; SCHMIDT-WIEGAND, RUTH: *Weichbild*. In: HRG, Lfg. 37, Sp. 1209-1212.

³⁷ SCHMIDT-WIEGAND, RUTH: *Vom Schöffenspruch zum Schöffengericht*. In: *Jahrbuch für internationale Germanistik*, XXIV, 2/1992, 53-57 (53).

³⁸ DRW Bd. 5, Sp. 236-237; Viac k tomu a odkazy na odbornú a lexikografickú literatúru p. aj PAPSONOVÁ 2003, kap. 6.2.

starej hornej nemčiny (sthn. *etter, ätter, ötter*) do panónsko-slovanských idiómov ešte pred rokom 1000.³⁹

Okrem tohto primárne vo význame ‚kataster, hranica dediny / mesta s pôsobnosťou tamojšieho richtára (sudcu)‘ výhradne používaného pomenovania nájdeme v ZW ešte jedno slovo, ktoré poukazuje na vplyv okolitého jazykového areálu – je to podstatné meno ženského rodu *birsche* (< maď. *bírság*) s významom ‚pokuta, súdny poplatok vrchnosti‘, ktoré sa však používa ako synonymum prevládajúceho nemeckého pomenovania Buße (*busse*).

Niekedy až ťažkopádne a zdĺhavé opisy namiesto dlho tradovaných, v Saskom zrkadle a v ŽK frekventovaných právnych slov s ich špecifickým významom, ktorých preklad translátorov krajinskej časti žilinského rukopisu často staval pred neprekonateľné prekážky,⁴⁰ sú v ZW bohato zastúpené. Tak napr. kolektívne pomenovanie Gerade (ženská výbava, predmety osobnej potreby v majetku ženy, ktoré sa vždy dedili v ženskej línii⁴¹), ktorého pokračovaním je v slovensko-spišských nárečiach dodnes živé slovo *graty*, opisuje čl. 48 nasledovne: *was dye fraw dar brocht hatt An Erbe ader an gelde ader an andern dingen, das soll man yren Nechsten freunden wieder geben*. Svedkovia znásilnenia či prepadnutia, v staršom nemeckom práve nazývaní Schreileute (t. j. tí, ktorí počuli krik a volanie o pomoc – das Gerüfte), sú *nochparn oberthalben vnd niederthalbenn* (čl. 14) či *Nochparen oberthalb vnd niederthalb, ader [...] nochparenn kegen im &ber* (čl. 30), atď.

Tým sa výskyt právnych slov a ustálených spojení redukuje na minimum, resp. aj pri ich používaní možno pozorovať istú snahu o jednoznačnejšie podanie významu, ako je tomu napr. pri spojení *Jahr und Tag*, označujúcom lehotu, na ktorú sa viažu dôležité právne úkony (p. pozn. 12 prekladu). V ZW ho často nájdeme v tejto podobe (napr. *&ber Iar vnd tagk* v nadpise čl. 9, *iar vnd tagk*, čl. 26), v texte kapitoly 13 je však nahradené opisom *in sechs wochen vnd in eynem Iare*, ktoré význam ustáleného spojenia vyjadruje explicitne.

Priam exemplárnym príkladom na odklon od procesualnosti a formalizmu stredovekej súdnej praxe je čl. 54, ktorého obsahom je súboj (*duellum*) ako dôležitý nástroj Božieho súdu. Kým v hore menovaných právnych zbierkach nájdeme viacero článkov (ŽK: 68, 263, 296), ktoré podrobne popisujú nielen výstroj duelantov a celý priebeh či podmienky súboja, ale aj dôvody, ktoré k takému riešeniu sporu oprávňujú, ďalej detailne líčia, kto koho v rámci feudálnej hierarchie môže na súboj vyzvať či akými slovami ho usvedčiť,⁴² odkazuje ZW pri popise výstroja na právo, aké platilo odjakživa (*alß vor ein Recht ist geweißten*) a podmienky i priebeh

³⁹ Porovn. HUTTERER, CLAUS-JÜRGEN: *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. Hrsg. v. Karl MANHERZ. Budapest 1991, s. 411 a n.

⁴⁰ Viac k tomu p. PAPSONOVÁ 2003, kap. 6.2; 2014, kap. 3.3.

⁴¹ P. DRÜPPEL: *Gerade*. In: *Lexikon des Mittelalters IV*, Sp. 1294 a n.

⁴² P. PAPSONOVÁ 2014, preklad právneho textu, čl. 68, 263, 296.

súboja líči oveľa jednoduchšie a stručnejšie, bez akejkoľvek zmienky o stavovských rozdieloch a s použitím výrazov, známych aj z každodenného jazyka.

[4.2 Die Graphemik einzelner Handschriften wird dem zeitgenössischen Usus angepasst, während das durch die tradierte Vorlage inhaltlich Festgelegene kaum Veränderungen erfährt. Bei dem wiederholten automatischen Kopieren werden auch falsch abgeschriebene, von den Schreibern selbst vielleicht auch nicht mehr verstandene Wörter und Verbindungen übernommen, was den Übersetzer vor verschiedene Probleme stellt.]

4.2. Aj keď zachované texty ZW vykazujú isté odlišnosti v makroštruktúre (poradie a nerovnaký počet článkov,⁴³ absencia latinského úvodu či nadpisu kapitol v niektorých odpisoch, rôzne dlhé nadpisy), ukazuje podrobné porovnanie textov samotných článkov, že pri opakovanom kopírovaní právnej zbierky takmer nedochádza k zmenám v tom, čo je tradovanou stredovekou predlohou obsahovo pevne dané, ustálené a nemenné. V závislosti od pisára, jeho vzdelania, špecifických nárečových zvláštností, ako aj od rôznych ortografických tradícií, ktorým bol pri absencii jednotnej normy vystavený, mení sa viac alebo menej grafemika (spôsob písania) a morfemika (ohýbanie) jednotlivých textov, kým v oblasti lexiky možno pozorovať len veľmi nepatrný vývin. Čo zároveň znamená, že jedným pisárom chybné odpísané a významovo nepriehľadné slovo sa pri automatickom kopírovaní predlohy preberá do všetkých ďalších odpisov. Na demonštráciu povedaného nech posluží posledná veta z inak celkom zrozumiteľnej kapitoly o zlodejoch ovocia:

- 1(SS), pol. 15. st., § 30: *ffynt man darübir schymertot bey ym, das her ym das sein gestolen hot, man sal yn hengen als eyn dib.*
- 6(P) 1545, § 34: *findt man doruber schymerer todt bey ym das ehr szein obist gestolenn hath, man szoll in hengenn als eynenn diep.*
- 7(L 1552), § 34: *Finth man darüber schimmer todt bey yn, das er sein obisth gestolen hatt, man soll in hengen als eynen diep.*
- 10(S) 1659, § 32: *fündet man die thatt bey ihm, das er ihm sein Obst gestolen hatt, so soll man ihn hencken alß einen Dieb.*
- 12(L 1777), § 34: *find man darüber schimer Todt bey ihn daß er sein Obst gestohlen hat, man soll ihn henken als einen Dieb.*
- 14 (L14), 18. st., § 34: *fünd mann darüber Schimmer Scheintod bey ihm, daß er sein Obst gestohlen hat, mann soll ihn hencken als ein Dieb.*
- 15(K) 18. st., § 34: *Finth man dorueber schimmer todt bey ym das er sein obisth gestolen hott, man sol in hengenn als eynenn diep.*

---

⁴³ Ten sa časom mení aj tým, že text jednej kapitoly staršieho rukopisu je v mladšom rozpisovaný do viacerých článkov a pod.

V tejto sekvencii podčiarknuté kompozitum, resp. slovné spojenie je s malými ortografickými odchýlkami doložené aj v ostatných zachovaných odpisoch, z čoho možno usudzovať, že jeho význam nebol ani kopistom až do 18. storočia celkom jasný, na druhej strane však aj to môže byť dôkazom autority po štyri storočia tradovaných právnych noriem. Z kontextu a nasledujúcej vedľajšej vety je zrejmé, že tu (prinajmenšom v prvej časti) ide o chybný prepis strhn. kompozita *schîntât* (die Scheintat, v súčasnej nemčine však také slovo – na rozdiel od Scheintod ‚zdanlivá smrť‘ – nepoznáme), ktoré historické slovníky (Lexer, DWB) vysvetľujú ako *evidentia facti*, t. j. ‚očividný dôkaz skutku‘, v našom prípade teda ukradnuté ovocie. Druhá časť kompozita (*die tât* ‚čin, skutok‘), ktorá je už v najstaršom zachovanom rukopise doložená so zmenou dlhého *â* na *o* (*â* > *o*), bežnou najmä v stredonemeckých nárečiach,⁴⁴ bola očividne významovo interpretovaná ako homonymné (rovnozvukné) podstatné meno strhn. *der tât* (‚smrť, zabitie‘) ktoré je aj v spišskom práve – ako vo všetkých právnych textoch stredoveku – frekventované.

Odhliadnuc od rôzneho spôsobu písania, ktorý je svedectvom vplyvu centrálnych oblastí nemeckého jazyka i jeho vývinu v oblasti hláskoslovia,⁴⁵ sa teda lexika, slovosled a syntax právneho textu v priebehu štyroch storočí takmer nemení a len zriedka (p. hore Jahr und Tag) sa pisár odváži namiesto pôvodnej formulácie siahnuť po zrozumiteľnejšej, jej význam vysvetľujúcej konštrukcii.

Určitú výnimku (a vítanú pomôcku pre prekladateľa) predstavuje podrobný register levočského odpisu z r. 1777 – zatiaľ čo do znenia jednotlivých článkov ani tento pisár nezasahoval a staršiu predlohu okopíroval bez akejkoľvek zmeny, jeho podrobný obsah (*Register über die in dieser Willkühr enthaltene Artikel*) možno považovať za akýsi druh registov s pokusom o stručné pretlmočenie obsahu jednotlivých kapitol do dobového jazyka s mnohými právnymi termínmi z latinčiny, resp. z učeného rímskeho práva.⁴⁶ Jeho vysvetlenie k dvom na konci všetkých rukopisov pod titulom nhn. *Von den Vorzeiten* zaznamenaným článkom – 92. et 93. *Sind Iuristitia benannt* – napomohlo k interpretácii pomenovania *Vorzeiten*, Pl., ktoré vo význame ‚prerušenie súdnych úkonov z dôvodu vyššej moci‘⁴⁷ nezaznamenáva žiaden z dostupných historických slovníkov. S najväčšou pravdepodobnosťou tu ide o obdobia, v Saskom zrkadle a ŽK nazývané *gebundene / heilige Tage*, doslovne preložené ‚viazané / sväté dni‘. Sú to pevne stanovené, vrchnosťou prikázané dni pokoja, v stredovekom cirkevnom zákonodarstve súvislé časové obdobia, ktoré nadväzujú na tri hlavné sviatky roka (Vianoce, Veľká noc, Turíce). Počas

⁴⁴ Porovn. PIIRAINEN – PAPSONOVÁ 1992, Bd. 2, s. 543n.

⁴⁵ Podrobne k tomu a prevládajúcim vplyvom centrálnych oblastí, resp. aj vplyvu spišsko-nemeckých nárečí p. tamtiež, s. 529-614.

⁴⁶ Tamtiež, s. 476-482. Nie všetky odpisy ZW obsahujú aj register a pokiaľ áno, opakujú sa v ňom celé alebo silne krátené nadpisy jednotlivých kapitol, ako je tomu aj v tu prezentovanom odpise 7(L1552). Na ilustráciu a porovnanie nadpisy čl. 34 v registri oboch levočských kópií: L1552: *Vom bomgarthen steygenn*; L1777: *Wer einen Obstgarten übersteiget, und solchen beraubet, der wird mit dem Strang belohnet*.

⁴⁷ Justitium, das – Unterbrechung der Rechtspflege durch Krieg od. höhere Gewalt; Porovn. DUDEN – *Das große Fremdwörterbuch*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich 1994.

nich sa nekonali riadne súdne sedenia v pevne stanovených termínoch, len mimoriadne zvolané, skrátené zasadnutia, nazývané *Notrecht*.⁴⁸

Dôkazom toho, že sa v spišskom práve zakotvené normy a ustanovenia premietali do právnej praxe v oblasti jeho pôsobnosti a že sa podľa potreby dopĺňali, sú aj dlhšie dodatky z rokov 1505 (*Der Erbaren 5 Stedt beschluß von wegen der schuldiger auffhaltungk*) a 1516 (*Von den kannengiesßern*), ktoré sa po prvý raz objavujú v prešovskom odpise z roku 1545 (rukopis 6). V prezentovanom texte (rukopis 7, L1552) k nim pribudli aj dve novšie rozhodnutia levočskej mestskej rady z rokov 1580 (čl. 96 o splácaní dlhov) a 1636 (čl. 97 o testamentoch) a pod titulkom *Dieße Stück findet man nicht in vnßer wölk&r* ďalších 21 právnych ustanovení, ktorých jazyk a dikcia však poukazujú na oveľa staršiu predlohu.⁴⁹ Obsiahly článok 97, ktorý nenájdeme v žiadnom ďalšom odpise ZW a ktorým sa mešťanom umožňuje už za svojho života urobiť riadny testament, sa odvoláva na „prirodzené cisárske a saské právo“, teda na *Kaiserliches Land- und Lehnrecht (Schwabenspiegel)* a *Sachsenspiegel*, resp. *Sächsisches Weichbildrecht* a v jeho závere sa výslovne hovorí, že toto rozhodnutie mestskej rady sa ako právoplatný článok stáva súčasťou písaných právnych ustanovení mesta Levoča.

5. K edícii rukopisu a prekladu

[5. Zur Edition der Handschrift und ihrer Übersetzung.

Die Leutschauer Abschrift aus d. J. 1552 im Rechtsbuch der XI Zipser Städte (s. Anm. 6) wird für die verlässlichste und vollständigste Kopie gehalten, dem Kolophon auf Blatt 104r ist auch der Name des Schreibers zu entnehmen. Von ihm stammen die 95 Artikel (Kapitel) sowie das Register, die späteren Nachträge stammen von einer anderen Hand. Von Melchior (Vater) und Heinrich (Sohn) Genersich wurden mehrere Abschriften der Zipser Willkür sowie wichtige Dokumente im Auftrag des Leutschauer Magistrats angefertigt. Der Text ist mit roter (Numerierung und die Überschriften der Kapitel) und schwarzer Tinte geschrieben. Es folgen die Editionsprinzipien, diese s. unten.]

5.1. Keďže tento levočský odpis považujeme za najspoľahlivejšiu a najúplnejšiu zo všetkých zachovaných kópií, bol po dlhšom zvažovaní a porovnávaní zvolený za východisko prekladu ZW do súčasnej slovenčiny.

Z kolofónu na liste 104r sa dozvedáme aj meno kopistu, ktorý v roku 1552 na základe starších predlôh zapísal 95 článkov (kapitol) a register k nim do právnej knihy jedenástich spišských miest: *Vollendeth mit der Hwlff Gotthes durch mich Melchior Gnersich, wie ich Schwerlich vnd Hartigklich an der Podagra gelegen hab bey 10 wochen Im fasschanck Im Iar 1552. (S Božou pomocou som to dokončil ja, Melchior Genersich, keď som na fašiangy roku 1552 ležal 10*

⁴⁸ P. PAPSONOVÁ 2014, Glosár.

⁴⁹ Osem z týchto dodatkov nájdeme aj v odpisoch č. 13 (Dobšiná) a 14 (Levoča) pod titulkom *Die Stück findet man nicht in der Willkühr, und seyn von Alters gehalten in 24 Städten* (cit. z rukopisu 13).

týždňov s ťažkou a bolestivou podagrou (dnou).⁵⁰ Rozhodnutia levočskej mestskej rady z rokov 1580 a 1637 (§§ 96- 97), ako aj 21 nedatovaných dodatkov zapísala iná ruka.

Z pera Melchiora Gnersicha pochádzal a v Levoči vznikol aj bohato zdobený, do roku 1845 trikrát vydaný pergamenový rukopis spišského práva z roku 1540, ktorý sa dnes považuje za stratený. Viaceré indície (poradie a počet kapitol, jazykové charakteristiky) poukazujú na to, že s veľkou pravdepodobnosťou zhotovil aj v Budapešti uložený odpis č. 8. Pisárom kópie, uchováanej v prešovskej vedeckej knižnici, je zase jeho syn Heinrich (*Myt Gottes Huelf vorendet durch mich, Heynrich Gnersich, des Herr Melchers Gnersichs Szon: Anno D(omi)ni 1545*) – ako členovia mestskej rady boli obaja počas pôsobenia levočského mestského pisára Daniela Türka poverovaní zostavovaním a odpisovaním dôležitých kníh a dokumentov.⁵¹

Ornamentom a veľkou iniciálou zdobený latinský úvod odpisu L 1552 je zapísaný gotickým knižným písmom (gotische Buchschrift), červeným a čiernym atramentom. Červené je aj číslovanie kapitol/článkov na okraji textu a takisto aj ich väčším písmom zvýraznené nadpisy v dobre čitateľnej kurzíve.⁵² V gotickej kurzíve (gotische Kursive) a čiernym atramentom sú písané aj samotné texty rôzne dlhých kapitol.

Po konzultácii s odborníkmi bol pre účely prekladu v tu prezentovanej edícii latinský úvod rukopisu L 1552 nahradený textom úvodu prešovskej redakcie (P 1545).⁵³ V porovnaní s oboma doteraz uverejnenými transliterovanými edíciami samotného textu,⁵⁴ ktoré zachovávajú pôvodnú interpunkciu (skôr náhodne a svojvoľne písané čiarky a bodky), boli texty jednotlivých, najmä dlhších článkov podľa možnosti rozdelené (segmentované) na kratšie vety či vetné celky, to zn., že začiatok vety signalizuje veľké písmeno a jej koniec bodka. Zmyslu textu a zásadám súčasnej syntaxe zodpovedá i členenie v rámci samotnej vety, pričom sa tu nezasahovalo do veľmi nejednotného písania veľkých a malých začiatočných písmen. Menšie korektúry,⁵⁵ ktoré sú výsledkom systematického porovnávania so staršími i mladšími rukopismi ZW a ktoré by mali používateľovi uľahčiť pochopenie a interpretáciu textu, sú označené kurzívou bez odkazu na ten ktorý východiskový text. Kurzívou v okrúhlych zátvorkách a po odkaze na predlohu sú citované aj sekvencie z iných rukopisov, tým istým typom písma sú doplnené i nekompletné titulky kapitol v registri. V originálnom rukopise (L 1552) na okraji niektorých článkov zapísané

⁵⁰ Porovn. PIIRAINEN 2003, s. 19.

⁵¹ Viac k tomu p. PAPONOVÁ, MÁRIA: Na okraj edície rukopisov spišského práva. In: *Slovenská archivistika*, 24, 1989, s. 99-107; ŽIFČÁK, FRANTIŠEK: Kancelária Levoče v 2. polovici 16. storočia. In: *Slovenská archivistika* 2/1976, s. 127-148 (143).

⁵² Chýbajúce nadpisy článkov 85-91, 93, ako aj poznámky a doplnky na okraji rukopisu svedčia o tom, že Melchior Gnersich pri zostavovaní zbierky vychádzal z viacerých (starších) predlôh.

⁵³ Moja vďaka za neoceniteľnú pomoc pri výbere tej najoptimálnejšej verzie latinského úvodu a za jej preklad do slovenčiny patrí pracovníkom Katedry romanistiky a klasickej filológie FF UPJŠ v Košiciach, doc. PhDr. Františkovi Šimonovi, CSc. a Mgr. Jane Balegovej, PhD.

⁵⁴ PIIRAINEN – PAPONOVÁ 1992, Bd. 1, s. 245-289; PIIRAINEN 2003, s. 61-98.

⁵⁵ Pri automatickom kopírovaní predlohy vzniknuté chyby pisára (zámena grafém, chýbajúce či chybné odpísané slová). V originálnom texte samotným pisárom preškrtnuté slová boli v našej edícii vynechané.

dodatky a poznámky, označené znakom #, ktorý sa potom opakuje aj na príslušnom mieste samotného textu (v doterajších edíciách od ostatného textu odlišené podčiarknutím alebo kurzívou), stoja v tu prezentovanom odpise v hranatých zátvorkách.

[5. 2. Hier geht es v. a. um die Art und Weise der Übersetzung des spätmittelalterlichen Textes.]

5.2. V porovnaní so staršími odpismi ZW sú nadpisy kapitol v L 1552 – takmer vždy ide o reálne či ireálne podmienkové vedľajšie vety, uvedené spojkou *ob/ab* – podrobnejšie a často doplnené o formulku (hlavnú vetu) ako: *was dorin ein Recht sey, wasz darumb ein Recht sey; was do/dorin Recht were; wie man sich in dem halden soll* a pod.. So zohľadnením pravidiel súčasnej syntaxe by sme túto vetnú konštrukciu prekladali v poradí hlavná – vedľajšia veta, teda: *Ako právne postupovať, ak (by) ...; Aké je / čo hovorí právo, ak (by) ...* Aj vzhľadom na to, že text samotnej kapitoly je vo väčšine prípadov uvedený tou istou, resp. len mierne modifikovanou podmienkou a že začiatok väčšiny článkov je takisto silne formalizovaný, rozhodla som sa túto postponovanú hlavnú vetu v nadpisoch neprekladať. Príliš dlhé a opisné nadpisy, identické s úvodnou vetou, sú niekedy krátené tak, aby vystihovali obsah príslušného ustanovenia.

Ako bolo práve povedané, samotný text článku (kapitoly) začína podmienkovou vetou alebo aj viacerými, kumulatívne (spojkou *und*) spájanými podmienkovými vetami (*Ak sa stane / Ak by sa stalo, že ... a že ... a že ...*), za nimi nasleduje modifikovaná rozkazovacia veta (*... , tak sa má /musí postupovať nasledovným spôsobom*; v ZW častejšie aj: *tak chceme, aby ...; tak naše právo hovorí, že ...*), ktorá je jadrom celej právnej normy. To znamená, že to, čo je správne (t. j. čo zodpovedá právu), sa vyvodzuje z konkrétneho prípadu (*Ak sa stane, že ...*), a síce tak, že znenie článku sa vždy dá aplikovať na porovnateľné situácie. Táto pre väčšinu stredovekých právnych textov charakteristická vetná štruktúra, v ktorej hrajú dôležitú úlohu modálne slovesá *suln* a *mugen*,⁵⁶ v ZW aj *wellen/wollen*, má neraz za následok, že celý článok pozostáva z jedného dlhého, nanajvýš komplikovaného súvetia.

Popri podmieňovacom spojení *Ab das queme, das ...* sú články často uvádzané aj vetami typu *Auch hab wir Das czw einem Rechten; Wier haben auch Czw eynem Rechten; Also Spricht vnszer Recht; Auch Spricht vnßer Recht; Wier wellen auch czw eynem Rechten haben* a pod.. Až za touto formulkou nasleduje samotný text, uvedený podrad'ovacou spojkou *nhn. ob, wenn, dass* alebo zámenom s odkazovacím významom ako *wer, wo, welcher*. Tieto úvodné vety, ktoré opakovane poukazujú tak na dôležitosť celej právnej zbierky, ako aj na bezprostredne po nich nasledujúce ustanovenia, sú v preklade čiastočne zohľadnené a v prípade dlhších článkov od ostatného textu oddelené dvojbodkou (porovn. napr. preklad kapitol 5 a 9).

Treba povedať, že tu stručne popísaná výstavba textu s jeho komplikovanou vetnou štruktúrou, ale aj už spomínaný odklon od tradovaných výrazov staršieho nemeckého práva idú neraz na

⁵⁶ SCHMIDT-WIEGAND 1992, s. 54.

úkor zrozumiteľnosti a jednoznačnosti, takže text na dnešného čitateľa pôsobí miestami až ťažkopádne. Pri snahe o čo najadekvátnejšie pretlmočenie predlohy a s cieľom aspoň do istej miery zachovať jej pôvodnú stredovekú dikciu sa to samozrejme môže premietiť i do jeho prekladu.

Nejednoznačnosť prekladaného je v niektorých prípadoch označená otáznikom alebo možnou ďalšou, takisto otáznikom opatrenou interpretáciou v zátvorkách, inokedy stojí v zátvorkách (novší alebo synonymný) výraz, ktorý prekladaný pojem upresňuje, resp. bližšie vysvetľuje. Dlhé podmienkové súvetia s rôznymi vsuvkami (ďalšími podmienkami) sú, pokiaľ je to možné, rozdelené do viacerých samostatných viet. Ak sa text komplikovaného ustanovenia takto segmentovať nedá a musí byť preložený dlhou vetnou konštrukciou, siahame po jeho členení pomocou interpunkcie (čiarky, dvojbodky, pomlčky). To má samozrejme za následok, že najmä používanie čiarky nie vždy zodpovedá platným normám slovenského pravopisu.

Súčasťou prekladu je poznámkový aparát, v ktorom vysvetľujeme najfrekvencovanejšie právne výrazy, spojenia a pojmy nemeckej predlohy. Keďže tie sú v nej zaznamenané v rôznych hláskových variantoch, uvádzame hniezdové slovo v jeho dnešnej, resp. mhn. „normalizovanej“ podobe.

V registri prekladaného rukopisu silne krátené či nedokončené nadpisy článkov boli doplnené (p. hore) a preložené skôr voľne, so zohľadnením obsahu príslušnej kapitoly.

Nepopierateľne by sa moderným jazykom a s použitím súčasnej právnickej terminológie mnohé dalo vyjadriť jednoduchšie a explicitnejšie. Som však toho názoru, že tak špecifický historický preklad by mal podľa možnosti čo najviac zachovať archaické znenie, dikciu a štylizáciu východiskového textu. Odpoveď na otázku, nakoľko sa jeho ustanovenia dajú pretlmočiť do jazyka aktuálneho moderného práva, ako aj pokusy o ich exaktný právny výklad prenechávam odborníkom z tejto oblasti.

[Editionsprinzipien

Die mit Ornament und Initiale verzierte lateinische Einleitung der Handschrift L 1552 wurde nach Absprache mit Kollegen (Latinisten, s. Anm. 55), die sie für mich auch übersetzt haben, durch den besser formulierten Einleitungstext der in Prešov aufbewahrten Handschrift ersetzt.

Die Abschrift ist buchstabengetreu, wie üblich wurde aus technischen Gründen das lange s durch das runde ersetzt. Im Unterschied zum Original und zu den beiden bisherigen Editionen, die die eher willkürliche Interpunktion der Vorlage beibehalten, wurden die Texte einzelner, besonders längerer Artikel in kürzere Sätze bzw. Satzverbindungen gegliedert (segmentiert), d. h. der Satzanfang ist durch den großen Anfangsbuchstaben, das Satzende durch den Punkt gekennzeichnet. Dem Textsinn sowie den gegenwärtigen syntaktischen Prinzipien entspricht auch die Gliederung im Rahmen des Satzes selbst. In die höchst uneinheitliche Schreibung von großen und kleinen Anfangsbuchstaben wurde nicht

eingegriffen. Die in der Vorlage (L 1552) am Rande einiger Artikel verzeichneten, mit dem Zeichen # gekennzeichneten Ergänzungen und Anmerkungen (das Zeichen wiederholt sich an entsprechender Textstelle) stehen in eckigen Klammern. An fünf Stellen kommt ein „w“ mit übergeschriebenem „e“ vor, das in diesem Text durch das Et-Zeichen „&“ dargestellt wird.

•

HISTORICKÉ SLOVNÍKY [HISTORISCHE WÖRTERBÜCHER]

BOKOVÁ, HILDEGARD / SPÁČILOVÁ, LIBUŠE: *Stručný raně novohornoněmecký glosář k pramenům z českých zemí*. Spolupracovali Václav Bok, Vladimír Spáčil, Jana Kusová. Olomouc 2003.

Deutsches Rechtswörterbuch. (Wörterbuch zur älteren deutschen Rechtssprache). 10 Bde. Weimar 1914-2001.

GRIMM, JACOB U. WILHELM: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1854-1960.

HABERKERN, EUGEN / WALLACH, JOSEPH FRIEDRICH: *Hilfswörterbuch für Historiker*. 2 Bde. Bern/München 1972.

Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 5 Bde. Hrsgg. v. ADALBERT ERLER, EKKEHARD KAUFMANN und DIETER WERKMÜLLER. Begr. v. Wolfgang Stammer, Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann. Berlin ¹1964-1998.

HIRSCH, HANS CHRISTOPH (Hrsg.): *Der Sachsenspiegel (Landrecht)*. Berlin/Leipzig 1936, Glossar, 303-332.

KLUGE, FRIEDRICH: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin 1967.

LEXER, MATTHIAS: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878 mit einer Einleitung von Kurt Gärtner. 3 Bde. Stuttgart 1992.

Lexikon des Mittelalters. 9 Bde. München-Zürich 1980-1998.

SPÁČILOVÁ, LIBUŠE / SPÁČIL, VLADIMÍR / BOK, VÁCLAV: *Glosář starší němčiny k českým pramenům / Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*. Olomouc 2014.

SKRATKY [ABKÜRZUNGEN]

Adj.	–	Adjektiv, prídavné meno
a i.	–	a iné
a pod.	–	a podobne
atď.	–	a tak ďalej
Bd., Bde.	–	Band, Bände, zväzok, zväzky
čl.	–	článok

kap.	–	kapitola
Lfg.	–	Lieferung, zošit
maď.	–	maďarský, maďarsky
Nhn., nhn.	–	nová horná nemčina (1650 dodnes), novohornonemecký
nem.	–	nemecký, nemecky
p.	–	pozri
Pl.	–	plurál, množné číslo
porovn.	–	porovnaj
pozn.	–	poznámka
pravdepod.	–	pravdepodobne
Rnhn., rnhn.	–	raná nová nemčina (1350-1650), ranenovonemecký
Sp.	–	Spalte, stĺpec
Sthn., sthn.	–	stará horná nemčina (od počiatkov – 1050), starohornonemecký
Strhn., strhn.	–	stredná horná nemčina (1050-1350), stredohornonemecký
V.	–	Verb, sloveso

SIGLY [SIGLEN]

DRW	–	Deutsches Rechtswörterbuch
DWB	–	Deutsches Wörterbuch
HRG	–	Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte
HSK	–	Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft
Lexer		Mittelhochdeutsches Handwörterbuch
ZW	–	Zipser Willkür / Spišské právo
ŽK	–	Žilinská kniha